

Zóka Péter

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs
 zoka.peter@mnl.gov.hu

A KITALÁLT HAGYOMÁNYOKTÓL A POSZTNEMZETI ÁLLAPOTIG

A nacionalizmus újraértelmezésének kísérlete Eric Hobsbawm és
 Jürgen Habermas elméleteinek kritikája által

From Invented Traditions to a Post-national State

An Attempt to Reinterpret Nationalism by the Criticism of
 Eric Hobsbawm's and Jürgen Habermas's Theories

Od izmišljene tradicije do postnacionalnog stanja

Pokušaj reinterpretacije nacionalizma putem kritike teorija
 Erika Hobsbauma i Jirgena Habermasa

Jelen tanulmány egy a nacionalizmus eszmetörténetével foglalkozó írás, mely a neves brit történész, Eric Hobsbawm (1917–2012), valamint napjaink legismertebb német szociológus-filozófusa, Jürgen Habermas (1929) elméleteit kívánja kritikai vizsgálódás tárgyává tenni. A nacionalizmustörténeti irodalomban nagy népszerűségnek örvendő ún. „kitalált hagyományok” elméletének kritikájától a „posztnemzeti állapot” elméletének vitatásán át kísérletet tesz a nacionalizmus jelenségének újraértelmezésére az emberi történelem folyamatában. E sorok írójának véleménye szerint a társadalomtudományoknak el kell szakadniuk a nacionalizmus „démonizálásának” második világháború után kibontakozó irányvonalától, ahogyan azt Anthony D. Smith is teszi. Ennek nyomán megnyílnak a nacionalizmustörténeti kutatások új útjai, melyeken haladva a téma kutatói képesek az emberi lét több aspektusát is figyelembe venni következtetéseik levonásakor. Ezáltal jobban értelmezhetővé válik nem csupán a nacionalizmus jelensége, a nemzetállamok kialakulása és a „nemzeti érzés” gyors térhódításának folyamata, de közelebb kerülhetünk modern világunk és önnön emberi létünk teljesebb megértéséhez is.

Kulcsszavak: Hobsbawm, Habermas, kitalált hagyományok, posztnemzeti állapot, nacionalizmus

1. ERIC HOBSBAWM ÉS A „KITALÁLT HAGYOMÁNYOK” ELMÉLETE

A brit marxista történész, Eric Hobsbawm (1917–2012), a londoni Birkbeck University egykori professzora, a cambridge-i King's College és a British Academy néhai tagja mélyen bevészte nevét a nacionalizmus eszmetörténetével foglalkozó prominens szerzők sorába. Monumentális eszmetörténeti trilógiájának harmadik kötete a „*The Age of Empire. 1875–1914*” (HOBSBAWM 1987) címet viseli. Bár a mű első ízben 1987-ben került publikálásra, a magyar fordítás sajnos csupán 2004-ben látott napvilágot (HOBSBAWM 2004), mikorra a „kitalált hagyományok elmélete” már világszerte ismert, elismert és kritizált elméletté vált, maga a kötet pedig a nacionalizmustörténeti kutatások egyik megkerülhetetlen alapművének számított. Általánosságban elmondható, hogy a kissé megkésett magyar nyelvű fordítás jó minőségben prezentálja a hobsbawmi gondolatokat, csakúgy, mint Benedict Anderson nagy művének esetében, ahol – ellentétben a korai német vagy francia fordításokkal – a szöveg jelentősebb gondolati torzulásokon nem esett át az eredeti angol nyelvű kiadáshoz képest.

A „kitalált hagyományok elmélete” az 1870 és 1914 közötti Európa vonatkozásában már évekkel korábban, 1983-ban napvilágot látott Hobsbawm tollából a Terence Rangerrel közösen szerkesztett „*The Invention of Traditions*” (HOBSBAWM–RANGER 1983) című kötetben. A bevezető tanulmányban (HOBSBAWM–RANGER 1983: 1–15), valamint a „*Mass-producing Traditions, Europe 1870–1914*” (HOBSBAWM–RANGER 1983: 263–309) címet viselő nagyobb lélegzetű írásában Hobsbawm mellett érvel, hogy az első világháború előtti mintegy negyven esztendő az európai történelemnek egy olyan különleges korszaka, amelyben sohasem tapasztalt mennyiségben keletkeztek „új tradíciók”. Ezeknek a tradícióknak a „tömeges termelését” a korabeli Európa, de mondhatjuk, hogy a világ számos országában művelték mind formális, mind informális keretek között. Hobsbawm a hatalom által gyakorolt formális és hivatalos hagyományteremtő kezdeményezéseket a „politikai” jelzővel illeti, míg az informális, nem hivatalos, különböző csoportok részéről megnyilvánuló aktusokat „társadalmi” hagyományteremtésnek nevezi (HOBSBAWM–RANGER 1983: 263).

A „politikai” hagyományteremtésnek elsődleges mozgatórugója a szerző szerint egyebek mellett az volt, hogy a politikai, valamint az ipari, technikai és tudományos forradalmak következtében megváltozó és átalakuló társadalmi viszonyok közepette a hatalom számára lehetetlenné vált a hagyományos uralkodási, társadalomirányítási, működtetési formák gyakorlása. Új metódusokat kellett tehát kitalálni a hatalomgyakorlás további biztosí-

tásához. Ami a „társadalmi” indíttatású hagyománytermelést illeti, ennek elsődleges okaiként Hobsbawm szintén a fent vázolt forradalmi változásokat jelöli meg, melyeknek következtében a különböző társadalmi csoportok számára új eszközökre volt szükség ahhoz, hogy a társadalom kohézióját és identitását biztosítani lehessen, valamint, hogy képesek legyenek megfelelően „strukturálni a társadalmi kapcsolatokat” (HOBSBAWM–RANGER 1983: 264–265).

Hobsbawm rámutat, hogy a „politikai hagyományok kitalálása” sokkal tudatosabb és célirányosabb volt, hiszen állami intézmények valósították meg őket konkrét politikai célok elérése érdekében. Ezen célok elérésében az új ünnepeknek, szertartásoknak és hősöknek fontos szerep jutott.

A fent említett formális és informális hagyományokat kreáló aktusoknak az állam biztosította a kereteket, mely a 19–20. század fordulóján egyre fokozottabban határozta meg az emberi lét döntő eseményeit is.

Ezek a változások természetesen számos anyagi és nem anyagi természetű következménnyel jártak. A fejlett nyugati országokban a „nemzetgazdaság” vált a gazdasági fejlődés alapegységévé. Az egységesülő közoktatás, közigazgatás és jogrendszerek pedig a korábban önmagukat más identitásképzők mentén meghatározó embereket állampolgárokká transzformálták. A politika a 19. században egyre inkább nemzeti léptékűvé vált, a közemberek egyre nagyobb mértékben vehettek részt a politikai életben, és lassan az állam és a polgári társadalom fogalmi elválaszthatatlanná váltak.

A különböző társadalmi csoportok igyekeztek országos politikai mozgalmak és szervezetek által biztosítani identitásukat, melyek természetesen a „nemzet” keretei között működtek. Állam, nemzet és társadalom tehát egyre nagyobb mértékben fonódott össze.

Az a tény, hogy az állampolgároknak egyre közvetlenebb kapcsolatuk lett az állammal, gyengítették azokat a hagyományos módokat és eszközöket, melyek által a korábbi társadalmi hierarchiák és a mindenkori hatalomnak való alárendelődés működtek. A polgárok tömege a különféle politikai mozgalmak által akár a politikai vagy társadalmi rendszer legitimitását is megkérdőjelezhetette.

A fenti probléma annál kevésbé volt érzékelhető, minél csekélyebb mértékben változott meg az adott államban a társadalom hagyományos, hierarchikus szerkezete és rétegzettsége (HOBSBAWM–RANGER 1983: 266–267).

Hobsbawm rámutat a tényre, miszerint az 1870 és 1914 közötti időszakban viszonylag kevés „új állam” jött létre, hiszen az európai és amerikai államok zöme ekkorra már kialakult, és rendelkezett a modern állami létezés szükséges összes infrastruktúrával, jelképpel, identitásképzővel és más ha-

sonlókkal. A fentebb említett „népi politizálás” konzekvenciáival azonban minden újabb rezsimnek szembe kellett néznie, melyek közül a legfontosabb a szavazati jog egyre szélesebb tömegek számára való elérhetősége volt.

A hobsbawmi elméletben tehát rendkívül hangsúlyos szerepet kap a választásokon nyugvó demokrácia intézménye és a ráépülő tömegpolitizálás, mint a hivatalos hagyományteremtés legmeghatározóbb tényezői.

A liberális eszme- és alkotmányos intézményrendszer rendkívül látványos társadalmi átalakulásokat indukált a nyugati világban azáltal, hogy az egyén mellett szállt síkra az „intézményesített közösség” ellenében. A „Gesellschaft”-ot választotta a „Gemeinschaft” helyett, és rendkívül látványos gazdasági sikereket is tudott aratni úgy, hogy a piaci tranzakciókat és az ezen alapuló kapcsolatokat részesítette előnyben a hagyományos társadalmi modellek hierarchikus kapcsolatrendszerével szemben (HOBBSAWM–RANGER 1983: 268).

Hobsbawm világosan rámutat arra, hogy a 19. század utolsó harmadától kezdődően, a tömegek politikába való bekapcsolódása folytán a fejlett világban már nem lehetett számítani arra, hogy a tömegek reflektálatlanul követni fogják vezetőiket.

A szerző a fenti tényekre vezeti vissza, hogy főként az 1870-es évek után a különféle tudományágak mintegy újra fölfedezték és vizsgálni kezdték a társadalmak működésének irracionális elemeit. Felértékelődött az irracionális elemek szerepe az egyéni lélekben, melynek fontosságát az antropológia is aláhúzta az ún. „primitív” társadalmak működésének vizsgálata során.

A politikában és a társadalomtudományokban egyre inkább elterjedt a 19. század végére az a fölismerés, miszerint a különféle emberi közösségeket alapvetően nem az egyének racionális megfontolásai és választásai tartják össze. A korábbi évszázadok nagy erejű társadalmi kohéziós erői, mint az egyház és a monarchikus állam, végletesen meggyengültek, illetve eltűntek. Nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalmat ezután már csak a politikai demokrácia eszközeivel lehet gyakorolni a fejlett világban, és az elillant társadalmi kötőerők nyomán támadó úrt egy új, immáron „polgári” vallás megteremtésével lehet és kell betölteni (HOBBSAWM–RANGER 1983: 269). E „polgári” vallás egyik megnyilvánulási formájának tekinthető a nacionalizmus is, melynek kibontakozását elsősorban Franciaország, Németország és az USA 19. századi történetén keresztül rendkívül szemléletesen mutatja be és elemzi a szerző (HOBBSAWM–RANGER 1983: 270–280). Franciaország példája segítségével Hobsbawm felvázolja a nemzeti hagyományok feltalálásának új útjait, melyek közül elsőként az egyház világi megfelelőjének létrehozását emeli ki. Ennek legfontosabb megnyilvánulási formájaként a forradalmi és köztársasági eszméktől vezérelt elemi oktatás megindítását

említi. Másodsorban az új, hivatalos ünnepek szerepe kerül előtérbe, melyek közül a legfontosabbá a Bastille lerombolásának emléknapja vált. Harmadik tényezőként a hivatalos emlékművek tömegtermelése kerül kiemelésre. A köztársaságot szimbolizáló „Marianne” alakja még a Párizstól távoli falusi közösségekben is elterjedt és ismertté vált (HOBSBAWM–RANGER 1983: 270–273).

Hobsbawm szerint az egész tárgyalt korszak legáltalánosabban elterjedt kitalált politikai tradíciói maguk az államok voltak (HOBSBAWM–RANGER 1983: 283). Részletesen tárgyalja a különféle állami jelképek, szimbólumok létrehozásának szerepét a nacionalizmus megerősödésében, nagy figyelmet szentelve a tömegsport jelenségének is.

A fent említett kitalált hagyományok tömeges volta, halmozódása az 1870 és 1914 közötti időszakban, a nyugati országokban jól megfigyelhető és kellően dokumentált. Nyilvánvaló, hogy erre az időszakra egyértelműen a nacionalizmus vált azzá a társadalmi kohéziós erővé, amelyet a korábbi századokban más kollektív identitásképzők, mint az egyház vagy a királyi család töltöttek be, és amelyre az egyre szélesedő polgári középosztálynak volt leginkább szüksége (HOBSBAWM–RANGER 1983: 302–303).

Van azonban a korszak kitalált hagyományainak három olyan vonása, melyekre Hobsbawm külön felhívja a figyelmet. Egyrészt különbséget kell tenni a korszak maradandó és kevésbé maradandónak bizonyuló újításai között, másrészt figyelembe kell venni, hogy a korszak kitalált hagyományainak egy része csupán egy meghatározott társadalmi csoporthoz vagy réteghez kötődik. A harmadik, s egyben a legjelentősebb figyelembe veendő probléma az új tradíciók kitaláltságának, tervezettségének, illetve spontaneitásának viszonya (HOBSBAWM–RANGER 1983: 303–307).

Természetesen maga a „kitalált hagyományok” kifejezés már immanensen tartalmaz egyfajta szándékosságot. Elég, ha pusztán a fenti tradíciók társadalmi és politikai funkciójára tekintünk, azonnal tetten érhetővé válik számunkra a hozzájuk kapcsolódó különféle politikai manipulációk jelenléte.

Ennek ellenére nem szabad megkerülnünk azt a kérdést, hogy a fent említett manipulációk miért tudtak oly sikeresek lenni, működni és hatni a különböző közösségek esetében? Hobsbawm tanulmányának zárásaként, röviden próbál válaszolni a kérdésre. Szerinte, e sorok írójának véleményével összhangban, ezek a manipulációk olyan alapvető szükségleteket próbálnak kielégíteni, melyek alapvetően jellemzőek az emberi társadalmakra. Ezeknek az alapvető szükségleteknek a tanulmányozása és feltérképezése a bölcsészettudományok számos részdiszciplínájának, így a történettudománynak és a filozófiának is feladata, hiszen ezek által közelebb kerülünk önmagunk és világunk megismeréséhez (HOBSBAWM–RANGER 1983: 307).

Hobsbawm gazdag történeti tényanyagra támaszkodva igen hasznos és fontos következtetésekre jut, melyek nem csupán a nacionalizmus kialakulásának és elterjedésének megértéséhez visznek bennünket közelebb, de egyúttal egész modern világunk működésének megértéséhez is.

2. KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK HOBSBAWM ELMÉLETÉVEL SZEMBEN

Fontosnak tartok azonban a fentiekhez kapcsolódóan néhány kritikai megjegyzést tenni, melyek kiegészítve tanulmányom *A nacionalizmus újraértelmezésének kísérlete* című alfejezetében foglaltakkal, úgy gondolom, a nacionalizmus egész problematikáját gyökeresen más megvilágításba helyezhetik.

Az 1950-es évek óta a nyugati világban megjelenő nacionalizmustörténeti vagy a problémát részlegesen érintő tudományos munkák döntő többsége valamilyen módon a nacionalizmus „álarcát” igyekszik lerántani, hogy mindenki számára nyilvánvalóvá váljék annak valódi képe.

Véleményem szerint e fenti megállapítás Eric Hobsbawm munkásságára is vonatkozik. Munkáinak sorai között expressis verbis ki nem mondva az a jól érzékelhető meggyőződés és alapállás húzódik meg, miszerint a nacionalizmus valamiféle „ördögtől való” tényező az emberiség történetében, melynek a nemzetiszocialista megsemmisítő táborok mintegy szükségszerű következményét, végeredményét jelentik. Fent tárgyalt tanulmányában egy szöveghelyen (HOBSBAWM–RANGER 1983: 267) az idegengyűlöletet egyenesen a nacionalizmus sajátosságának, részének tekinti, holott a nacionalizmusnak számos adott esetben államonként eltérő megnyilvánulási formája bontakozott ki az elmúlt több mint kétszáz év során. Nehezen látható be, hogy mennyivel kevésbé tekinthetőek „idegenellenes” megnyilvánulásoknak például a középkor keresztes hadjáratai, mint a modern kor nemzetállamok közötti konfliktusai.

Hobsbawm tanulmányában hosszasan elemzi az új német állam jelképeit is, hangsúlyozottan felhíva a figyelmet a „harcias Germánia” alakjára és a német népet jelképező Deutsche Michel alapvetően idegenellenes voltára (HOBSBAWM–RANGER 1983: 276). A szerző külön kitér a köztársaság jelképévé vált francia „Marianne” alakjától való különbségtétel szükségességére.

Eltekintve attól a tényről, hogy az antik római korból eredeztethető Germánia alakja, aki a középkori ábrázolásokon joggal és országalmával látható, csupán 1870 után, a német–francia háború egyértelmű következményeként válik harciassá, szigorú tekintetű, kezében kardot és pajzsot tartó nemzeti

jelképpé, érdemes figyelmünket a 19. századi Marianne-ábrázolások felé is fordítanunk. Eugène Delacroix világhírű festményén, melyet az 1830. évi forradalmi események ihlettek, Marianne a festmény központi figurájaként szerepel, és kezében a francia trikolor mellett szuronyos puskát szorít, miközben emberi tetemeken keresztül gázolva vezeti a francia népet a hön áhított szabadság felé. Nehezen magyarázható, hogy mennyivel kevésbé harciasak ezek a megnyilvánulások, mint a német Germánia-ábrázolások többsége.

Hasonlóképpen problematikus, hogy a Deutsche Michel éjjeli ruhás, hálosipkás ábrázolása, mely a hétköznapi német polgár egyszerűségét, naivitását, ártatlanságát és erejét hivatott ábrázolni, miként tekinthető a német nép eredendő idegenellenessége megnyilvánulási formájának.

3. JÜRGEN HABERMAS ÉS A POSZTNEMZETI ÁLLAPOT

Jürgen Habermas (1929) az önmagát elsősorban szociológusként meghatározó német filozófus, a Frankfurter Egyetem nyugalmazott professzora, ma valószínűleg a legnagyobb tekintélynek örvendő személy Európában a bölcsészet- és társadalomtudományok terén. *A posztnemzeti állapot. Politikai esszék* (HABERMAS 1998) című tanulmánykötete először 1998-ban jelent meg Frankfurtban, magyar nyelven csak 2006-ban (HABERMAS 2006) vált hozzáférhetővé. Mivel véleményem szerint a magyar fordítás jól sikerült, nem mutat jelentős torzulásokat az eredeti német szöveghez képest, hivatkozásaim során az egyszerűség kedvéért mindig a magyar változatot fogom használni.

A szerző már tanulmánykötetének rövid bevezetőjében világossá teszi álláspontját az európai nemzetállamok sorsát illetően: „Nemzeti keretek között természetesen egyre nehezebb a politika számára, hogy a globalizált versennyel lépést tartson. Mértékadóan kielégítő alternatívát, mely képes valami újat mozgásba hozni, csak egy társadalom- és gazdaságpolitikailag cselekvőképes Európai Unió föderális kialakításában látok, amely aztán képes egy különbségekre érzékeny és társadalmilag kiegyenlítő kozmopolita rend felé fordulni” (HABERMAS 2006: 8).

Mielőtt a fenti nézeteinek mélyrehatóbb elemzésébe bocsátkoznék, úgy gondolom, érdemes megvizsgálni, miként viszonyul Habermas a nemzet, illetve a nép fogalmához. A nemzeti kontextus tárgyalása kapcsán a szerző az 1846-os frankfurter germanista konferencia példáján keresztül mutatja be az egységes német nemzetállam létrejöttéhez vezető gondolatok kiformalódását.

Ezen ülések idején Julius Fröbel német publicista és diplomata álneven megjelentetett egy művet (FRÖBEL 1975), melyben a nép fogalmát a következőképpen határozta meg: „mindazon emberek összessége, akik közös

nyelvet beszélnek [...] az egy nyelvet beszélő emberek közössége alkothat egyetlen várost, több államot vagy államszövetséget, vagy részét képezheti különböző államoknak, végül élhet abszolút politikai egzisztencia nélkül, hazátlanul szétszóródva” (HABERMAS 2006: 23). Ezzel a definícióval Fröbel tulajdonképpen Jacob Grimm későbbi népmeghatározása előfutárának tekinthető.

Habermas a továbbiakban is Fröbelt idézi: „A népek létében erkölcsi, szabad, tulajdonképpen politikai mozzanatnak csak a szabad elhatározásból létrejövő szövetségi testvériség számít” (HABERMAS 2006: 23). A republikanizmus eszméje tehát mintegy megelőzi a nemzeti eszmét. Persze a közös nyelv, művészet és kultúra jelentőségét Fröbel is hangsúlyozza egy republikánus közösség életképessége szempontjából, ám ezek fontosságát legfőképpen a társadalmi szolidaritás előmozdításában látja.

Habermas számos tekintetben osztja Fröbel nézeteit. Véleménye szerint „szükség van az összetartozás tudatára, ami a szabadon társult szövetségeknek lehetővé teszi, hogy állampolgárokként azonosuljanak egymással” (HABERMAS 2006: 24). Létre kell tehát jönnie az „európaiság” egy olyan eszméjének, amely alkalmas arra, hogy elsődleges identitásképzőként alapul szolgálhasson egy politikailag is egységes, a nemzetállami politizálás kezein túllépő, működő- és versenyképes Európa megszületése számára. Az egyes európai nemzetek polgárainak Habermas nézete szerint meg kell tanulniuk úgy tekinteni a másik nemzethez tartozókra, mint „egyre maguk közül”.

Végigtekintve a „rövid” 20. század történetén, a szerző azt az álláspontot képviseli, hogy a szociális állam intézményének mai válságára egész Európa föderatív átalakítása kínál megoldást. Habermas rámutat, hogy a nemzetállamok hatékony cselekvőképessége a globalizált világban egyre csekélyebb térre korlátozódik. Az egyes nemzetállamok egyre kevésbé tudják érdemileg befolyásolni azokat a globális gazdasági folyamatokat, amelyek társadalmakra alapvető hatásokat gyakorolnak. A modern világunk nagy problémái és kihívásai is, melyek közül a környezeti szennyezés, az éghajlati problémák, a migrációból adódó társadalmi és gazdasági gondok, vagy a terrorizmus kérdése a legjelentősebbek, szintén globális szinten, az egyes nemzetállamok egyre csökkenő mértékű cselekvőképességén túllépve válnak csak kezelhető problémákká.

Habermas ugyanakkor világossá teszi, hogy nézete szerint „Nem lehetséges és nem is kívánatos a tagállamok [Európai Unió – kiegészítés tőlem – Z. P.] nemzeti identitását elegyengetni és egyfajta »európai nemzetté« olvasztani” (HABERMAS 2006: 91).

A szerző által szorgalmazott nemzetek feletti intézmények létrehozása persze komoly legitimációs problémákat vet fel, melyekre válaszul az em-

beri jogok Nyugaton kialakult eszméjében találja meg az egyedüli lehetséges legitimációs alapot (HABERMAS 2006: 103).

4. HABERMAS ELGONDOLÁSAINAK KRITIKÁJA

A Habermas által megfogalmazott kísérlet, Európa föderatív átalakításának szükségessége egyáltalában nem új keletű az európai történelemben. Elmondható, hogy gyakorlatilag a 18. század utolsó harmada óta van terítéken a kérdés a legkülönbözőbb szabadkőműves, titkos és kevésbé titkos társaságok asztalain. Szűkebb pátriánk tekintetében a legismertebb hasonló törekvés, amely azonban nagyon lényeges pontokon különbözik a habermasi elképzelésektől, Kossuth Lajos dunai konföderációs terve volt a 19. század derekán. Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a Habermas által felvázolt politikai integrációs folyamatra a világhírű magyar közgazdász, Balassa Béla már 1961-ben rámutatott (BALASSA 1961).

Ha a probléma mélyebb elemzésére teszünk kísérletet, érdemes egy kicsit távolabbról kezdeni. Nézetem szerint mára világossá vált, hogy a nyugati világ neoliberais gazdasági modellje – tekintve a kapitalizmus időről időre felszínre törő válságperiódusait, melyek egyébiránt annak saját természetében rejlenek – nem képes megfelelő módon működni és szabályozni a gazdasági-társadalmi folyamatokat. A globális banktőke gazdasági dominanciája mára megkérdőjelezhetetlenné vált, és semmifajta hajlandóságot nem mutat az egyes nemzetgazdaságok reális szereplőivel való valamifajta ésszerű kompromisszum kialakítására, még kevésbé a harmóniára való törekvésre. Aligha meglepő, hogy a jelenlegi feltételek között számos nemzetállam a legkülönbözőbb protekcionista eszközökkel igyekszik védeni gazdaságának reális ágenseit, hovatovább saját szuverenitását, még ha ehhez a védekezéshez a totális eladásítás korában, a banktőke regnálása idején vitathatatlanul egyre kevesebb eszköz áll is rendelkezésére.

Habermas fejtegetései elsősorban az Európai Unió államaira vonatkoznak. Ahhoz, hogy a tárgyalt politikai integráció hatékonyan és reálisan megvalósulhasson, számos feltételnek kellene teljesülnie. Nyilvánvaló, hogy az integrációs folyamatnak demokratikusnak kell lennie, tehát az egyes nemzetállamok társadalmainak hozzájárulásán kell alapulnia. Az is nyilvánvaló, hogy a politikai integrációt gazdasági integrációnak kell megelőznie.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy vajon beszélhetünk-e ma Európa olyan gazdasági integrációjáról, amely egy demokratikusan megalapozott politikai integráció alapjául szolgálhatna. Ha tekintetbe vesszük, hogy az Európai Unió jelenlegi gazdasági modellje a centrumországok, főként Németország további gyarapodásához és fejlődéséhez, míg a periféria országainak – így

Magyarországnak is – folyamatos elszegényedéséhez vezet, aligha lehet kérdéses, hogy egy ilyen egyenlőtlen gazdasági feltételeken nyugvó „integráció” számos európai nemzetnek egyáltalában nem áll érdekében.

Én magam azokkal a közgazdászokkal értek egyet, akik azt a nézetet képviselik, hogy radikálisan különböző gazdasági fejlettségű területeket nem érdemes példának okáért közös pénzrendszer és egyéb közös gazdasági szabályrendszerek hatálya alá kényszeríteni, mivel az eleve fejlettebb gazdaságú államok meglévő versenyelőnyük további növelésével tovább gyarapodnak, míg az eleve hátránnyal indulók tovább szegényednek, tehát a közöttük eleve meglévő gazdasági-társadalmi különbségek még tovább erősödnek. Véleményem szerint pontosan ennek a folyamatnak lehetünk tanúi és szenvedő alanyai napjaink Európai Uniójában.

Arra a kérdésre, hogy miért voltak elengedhetetlenül szükségesek a fenti közgazdasági fejtegetések, az alábbiakban fogok válaszolni. Nézetem szerint a fenti közgazdasági modell kiterjeszthető a kultúra területére is. A fentiek analógiájára tehát nem érdemes, és minden szereplőre nézve hosszú távon káros következményekkel jár olyan nemzetállamok politikai integrációja, amelyek társadalmi gyökeresen eltérő érdekérvényesítő képességekkel rendelkeznek kulturális téren, vagy a társadalmi lét egyéb aspektusainak tekintetében. A nemzetállami létforma a maga összes kockázatával, kihívásaival és nehézségeivel együtt is a kisebb lélekszámú, csekélyebb érdekérvényesítő képességekkel rendelkező közösségek megmaradásának, sőt szabadságának záloga, biztosítéka ma is, és meggyőződésem szerint a jövőben is az lehet. A kulturális diverzitás megőrzése egyáltalán nem pusztán az Európát évszázadok alatt felépítő egyes kultúrák önértéke miatt lényeges, hanem azért, mert – ahogy Alexander Bernat is látja – a különböző nemzeti kultúráknak szükségük van más, tőlük különböző kultúrákkal folytatott diskurzusokra, impulzív hatásokra, befolyásokra, mert ezek hiányában minden nemzet kultúrája lassan pusztuló, haldokló kultúrává válik, ennek minden negatív konzekvenciájával együtt.

A Habermas által felvázolt európai politikai integrációs folyamat az évszázadok alatt kialakult európai kultúrák folyamatos és elkerülhetetlen erodálódása következtében egy olyan nagyon is „amerikai arcú”, teljes mértékben globalizált kultúra kialakulásához vezethet, melyben a hagyományos európai polgári értékek megkérdőjeleződnek, a világot minden ellenkező látszattal szemben pusztán csak egyféle módon lehet látni és értelmezni, a felmerülő problémákra pedig csak egyféle választ lehet adni, ami által az érdemi diskurzusok teljesen feleslegessé és értelmetlenné válnak.

Ez a folyamat természetesen a társadalmi lét minden aspektusában éreztetni fogja a hatását, így a gazdaság területén is. Hosszú távon az ún.

„globalizált világkultúrában” az érdemi viták és a problémák gyökeresen eltérő megközelítésmódjainak hiányából adódóan csökken a homogenizált, nemzeti keretek közül kiszakított oktatási rendszerből kikerülő ember kreatív gondolkodásra és folyamatos megújulásra való képessége, alkotóereje és produktivitása, mely hosszú távon a gazdaságban is a termelékenység fokozatos csökkenését fogja eredményezni, ellentétben a globális banktőke urainak várakozásaival.

Konklúziót vonva az elmondottakból megállapítható, hogy a Habermas és mások által megfogalmazott politikai integráció olyan folyamatokat indukál, illetve gyorsít fel az európai társadalmakban, melyek megvalósulása valójában a világon senkinek sem áll érdekében, még azoknak a csoportoknak sem, akik fel nem ismerve a probléma valódi természetét, mindent megtesznek ennek az integrációnak a bármi áron történő megvalósítása, kikényszerítése érdekében. Ezen sorok írójának véleménye szerint bármilyen komoly kihívások elé állítják is az egyre égetőbbé váló globális problémák társadalmainkat, ezeket a problémákat mindenképpen szuverén és egyenlő, saját cselekvőképességüket visszaszerző, hatékony és demokratikus nemzetállamok közötti tisztességes szerződések rendszere által kell megoldani, nem pedig egy számos tekintetben bizonytalan, sok szempontból visszafordíthatatlan és egyértelműen destruktív következményekkel járó politikai integráció létrehozása által.

5. KONKLÚZIÓ: A NACIONALIZMUS ÚJRAÉRTELMEZÉSÉNEK KÍSÉRLETE

Hobsbawm és Habermas – de véleményem szerint Ernest Gellner és Benedict Anderson – elméleteiről is elmondható, hogy vitathatatlan jelentőségük, hasznosságuk, kiváló felépítettségük és argumentáltságuk ellenére nem képesek megfelelően elhelyezni a nacionalizmus jelenségét az emberi történelem folyamatában. Mindegyikük tárgyalt műveire jellemzőek az általában gazdag történeti tényanyag tendenciózus csoportosításai, melyek a már előzetesen megfogalmazott konklúziók alátámasztását szolgálják. Számos a nacionalizmus eszmetörténetéhez kapcsolódó fontos tényezőt sokszor csak érintőlegesen, vázlatosan, esetleg egyáltalán nem állítanak vizsgálódásaik homlokerébe, ennek ellenére következtetéseiket gyakran a lehető legobjektívebb elemzések végeredményeiként adják közre.

E sorok írójának véleménye szerint a társadalomtudományoknak el kell szakadniuk a nacionalizmus „démonizálásának” második világháború után kibontakozó irányvonalától, ahogyan azt Anthony D. Smith is teszi. Ennek nyomán megnyílnak a nacionalizmustörténeti kutatások új útjai, melyeken

haladva a téma kutatói képesek az emberi lét több aspektusát is figyelembe venni következtetéseik levonásakor. Ezáltal jobban értelmezhetővé válik nem csupán a nacionalizmus jelensége, a nemzetállamok kialakulása és a „nemzeti érzés” gyors térhódításának folyamata, de közelebb kerülhetünk modern világunk és önnön emberi létünk teljesebb megértéséhez is.

Álláspontom szerint a nacionalizmus helye, szerepe és funkciója az emberi történelemben mindenképpen újragondolásra szorul. A mai értelmezések többségénél gyümölcsözőbbnek tűnik a nacionalizmusnak mint eszmerendszernek egy olyan értelmezése, mely nem pusztán a gazdaság-, társadalom-, technika- és tudománytörténet felől közelíti meg a problémát, hanem kiegészíti vizsgálati módszereit például a pszichológia és antropológia modern szempontjaival is.

Ezek figyelembevételével a nacionalizmusról egy sokkal árnyaltabb kép rajzolódik ki előttünk. Világossá válik számunkra, hogy a jelenség gyökeire az emberi pszichikumba nyúlnak ugyan, és az ember kollektív identitás utáni vágyában keresendőek, mégis a Hobsbawm és Habermas által oly szépen bemutatott különböző történeti folyamatok egymásra hatása kellett kialakulásához. A modern nemzetállamok létrejöttéhez és elterjedéséhez elengedhetetlen „nemzeti érzésre” pedig talán érdemesebb egy olyan kollektív identitásképzőként tekinteni, mely hatékonyan tudta átvenni a vallás korábbi századokban betöltött vezető szerepét az európai ember önmeghatározását és tudatát illetően. A „nemzeti érzés” által táplált nacionalizmus például a középkori faluközösségeknél nagyobb, a nyugati kereszténység monarchiák során átívelő, a 18. század végére meggyengült és kiüresedett kollektívumánál kisebb, mintegy köztes egységekbe rendezte elsőként a nyugati társadalmakat, majd több-kevesebb késéssel az egész civilizált világot. Ezeket a köztes egységeket lehet nemzetállamoknak is nevezni.

Az ember története egyúttal különféle emberi közösségek története is. Amikor egy új közösség vetette meg lábát a már ősidőktől fogva jelen lévő emberi csoportosulások színpadán, szüksége volt olyan kollektív identitásképzőkre, melyek megerősítették a csoport tagjaiban az összetartozás érzését, és megkülönböztették a csoportot más közösségektől. Ez az egyszerű tény nem pusztán a nacionalizmus sajátossága, de minden új közösség jellemzője. Például a keresztény világ egyik legszentebb ünnepe, a karácsony, a római Mithrász-kultuszban még a napisten születésének ünnepe volt (MACMULLEN 1997: 155). A korai kereszténység egyebek mellett azért is tudott olyan sikeres lenni és államokon átívelő világvallássá válni, mert kiegyezve a római államhatalommal, jelképeinek, ünnepeinek és ceremóniáinak kialakítása során magába tudta olvasztani a sokkal régebbi, „pogány” közösségek már meglévő szokásait és hagyományait. Szakralizálta a „ré-

gebbs kitalált hagyományokat”, és „új kitalált hagyományokként” önmaga részévé transzformálta őket.

IRODALOM

- BALASSA, Béla 1961. *The Theory of Economic Integration*. Irwin. Homewood, Illinois
- FRÖBEL, Julius 1975. *System der sozialen Politik*. Scientia Verlag, Aalen
- HABERMAS, Jürgen 1998. *Die postnationale Konstellation*. Politische Essays. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main
- HABERMAS, Jürgen 2006. *A posztnemzeti állapot*. Politikai esszék. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- HOBSBAWM, Eric 1987. *The Age of Empire 1875-1914*. Weidenfeld&Nicolson
- HOBSBAWM, Eric 2004. *A birodalmak kora 1875–1914*. Pannonica Kiadó, Budapest
- HOBSBAWM, Eric–RANGER, Terence 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge
- MACMULLEN, Ramsay 1997. *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries*. Yale University Press

From Invented Traditions to a Post-national State An Attempt to Reinterpret Nationalism by the Criticism of Eric Hobsbawm's and Jürgen Habermas's Theories

The study engages in the history of nationalism examining the theories of the famous British historian Eric Hobsbawm (1917–2012) and the most renowned German sociologist and philosopher Jürgen Habermas (1929). It makes an attempt to reinterpret the phenomenon of nationalism on course of human history via discussion on and criticism of a most popular theory in the literature on the history of nationalism, the so-called “invented traditions” and “post-national state”. The author of this text holds the opinion that social sciences ought to separate from the course of “demonization” of nationalism developed after World War II, in the way Anthony D. Smith does it. This opens up new pathways for researching the history of nationalism, along which researchers are be able to take into account several aspects of the human being while drawing conclusions. This enables clarifying not only the phenomenon of nationalism, the forming of national states, and rapid expansion of “national feelings”, but we can get closer to a fuller understanding of our modern world and our own human existence.

Key words: Eric Hobsbawm, Jürgen Habermas, invented traditions, post-national state, nationalism

Od izmišljene tradicije do postnacionalnog stanja
Pokušaj reinterpetacije nacionalizma putem kritike teorija
Erika Hobsbauma i Jirgena Habermasa

Studija teži da izvrši kritičko sagledavanje rada poznatog britanskog historičara Erika Hobsbauma (1917–2012) koji se bavi historijom ideja nacionalizma, odnosno teorije Jirgena Habermasa (1929), jednog od najpoznatijih nemačkih sociologa i filozofa našeg doba. Studija dalje nastoji da polazeći od kritike teorije tzv. „izmišljenih tradicija” koja je stekla veliku popularnost u literaturi o historiji nacionalizma, kroz diskusiju teorije „postnacionalnog stanja” izvrši preispitivanje pojave nacionalizma u procesu ljudske historije. Prema mišljenju autora društvene nauke bi trebalo da se odvoje od trenda „demonizacije” nacionalizma koji se formirao nakon Drugog svetskog rata, kao što je to i Entoni D. Smit učinio. Tim putem mogu da se otvore nove perspektive istraživanja historije nacionalizma, kroz koje bi istraživači ove pojave prilikom formulisanja svojih pretpostavki mogli da uzmu u obzir još više aspekata ljudske biti. Na taj način bi mogli da se interpretiraju ne samo pojava nacionalizma, nastanak nacionalnih država i proces brzog širenja „nacionalnog osećanja”, već bi bilo moguće da se ostvari i približavanje potpunijem shvatanju savremenog sveta i vlastite ljudske biti.

Ključne reči: Hobsbaum, Habermas, izmišljene tradicije, postnacionalno stanje, nacionalizam

Beérkezés időpontja: 2016. 03. 25.

Közlésre elfogadva: 2016. 05. 20.